Valkenburgh geeft nieuwe visie op inrichting woonomgeving

HANS VAN KEMPEN & MARTIJN DROSTEN*

Open ruimte is een schaars goed binnen de overvolle Randstad. En naarmate goederen schaarser worden neemt doorgaans de waarde die we eraan toekennen toe. Het geplande nieuwbouwproject op het terrein van de huidige vliegbasis Valkenburg is hier een goed voorbeeld van.

Om de almaar uitdijende stad een halt toe te roepen is het van belang de samenhang tussen stad en land herkenbaar, beleefbaar en daarmee waardevol te maken. De betekenis die aan de ruimte wordt gegeven is daarbij uitermate belangrijk. Aandacht bij ruimtelijke plannen voor de sociaal-ruimtelijke eenheid van gebieden mag dan ook eigenlijk niet ontbreken. Het is een essentieel onderdeel bij een duurzaam behoud van de open ruimte. De vormgeving en functie van de grens tussen stad en land speelt hierin een centrale rol. Verstedelijking betekent meestal een aanslag op die ruimte (woningen zijn klaarblijkelijk nog net iets schaarser dan open ruimte) en we voeren dan ook een

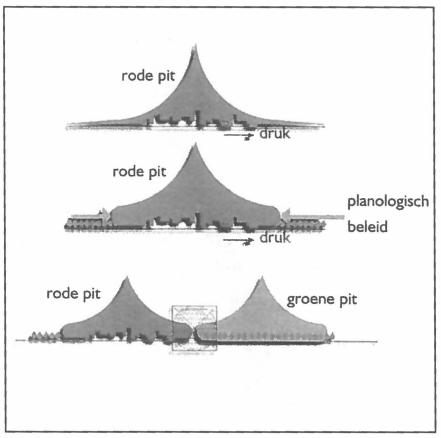

Figuur 1. Druk op grondgebruik.

ruimtelijk beleid dat uitgaat van compacte steden. De VINEX-locaties zijn daar een uitvloeisel van. Maar wat we zien gebeuren zijn almaar uitdijende steden, die nauwelijks duurzaam worden begrensd en waarvan de sociale en ruimtelijke samenhang tussen de bestaande stad en nieuwbouwwijk én buitengebied ver te zoeken is. Slechts op de topografische kaart is er sprake van een eenheid. Immers, de nieuwe woonwijk ligt toch tegen de stad aan? Maar een olievlek is in dit verband wellicht een betere term. Eigenlijk bouwen we zo aan de oneindige stad, waar de open ruimte uiteindelijk het onderspit delft.

Het alleen planologisch beschermen van de open ruimte -dat wil zeggen door ruimtelijk beleid- is onvoldoende om de verstedelijkingsdruk te weerstaan. Wanneer echter de maatschappelijke waarde die aan een open gebied wordt toegekend groot is, wordt verstedelijking onwaarschijnlijker. Er ontstaat een tegendruk (zie figuur 1). Waar het nu om gaat is het zoeken naar middelen om de (maatschappelijke) waarde van de open ruimte te vergroten en zo te komen tot het behoud van waardevolle open ruimte buiten de stedelijke gebieden.

SAMENHANG

Daarvoor moet de relatie tussen stad en land veel meer vanuit een samenhang benaderd worden, zodat er een eenheid ontstaat. Deze eenheid moet duidelijk herkenbaar en beleefbaar zijn, zowel vanuit het stedelijk als het landelijk gebied. Dit vraagt om duidelijke sociaal-ruimtelijke begrenzingen. Deze bakenen het bebouwd gebied en het buitengebied af en geven betekenis aan de samenstellende delen van de eenheid. De onlosmakelijke samenhang in het ontwerp van stad en land betekent namelijk dat een aantasting van het één onvermijdelijk leidt tot een aantasting van het ander. De bewoners van de stad hebben daarmee een collectief belang gekregen bij het open houden van het buitengebied. Dit vraagt echter wel om een sterke beleving van de eenheid en betrokkenheid bij het bewaren ervan. Alleen dan kan er sprake zijn van een voldoende weerstand voor een verdere verstedelijking en daarmee van betere condities om de open ruimte aan de randen van de stad duurzaam te beschermen.

UITWERKING

Het principe van het creëren van een sociaal-ruimtelijke eenheid van stad en land is door advies bureau BRO gebruikt bij het ontwerpen van het plan Valkenburcht voor de locatie van het huidige Marinevliegkamp Valkenburg tussen Katwijk, Valkenburg en Wassenaar. Juist bij de uitgangspunten van dit plan stond het duurzaam behoud van de openheid voorop in combinatie met de bouw van een substantieel aantal woningen.
Het plan maakt gebruik van een historisch stedenbouwkundig principe: de burcht. De ommuurde stad met grachten zorgt immers voor een harde begrenzing tussen het stedelijk gebied en landelijk gebied.
De constructie (figuur 2) van Valkenburch gaat uit van de aanleg van een burcht met daaromheen een groen gebied, dat functioneel uiterst gedifferentieerd en ook gezoneerd is. Een deel van het gebied wordt uitgegraven. Met het vrijkomende zand wordt de burcht opgehoogd. Direct rond de burcht is open water voorzien. Het concept beantwoordt aan de doelstellingen van de compacte stad, namelijk:

- een zuinig ruimtegebruik: er wordt in een hoge dichtheid gebouwd;
- en het beperken van de automobiliteit: de inrichting en hoge dichtheid is aantrekkelijk voor hoogwaardig openbaar vervoer.

VORMGEVING

Maar het burchtprincipe biedt meer. Zo zijn er goede mogelijkheden voor het gebruik van oppervlaktewater als waterbuffering. Dit heeft tevens een recreatieve betekenis. De hoofdontsluiting voor het autoverkeer in de vorm van een ring, maakt het mogelijk doorgaand autoverkeer volledig te weren en het ontwerp van de Burcht af te stemmen op het langzaam verkeer. En tenslotte voegt de Burcht iets toe aan de woningdifferentiatie. Er wordt een specifiek woonmilieu gecreëerd. Het is een plek gericht op het collectief, het samenleven (zie figuur 3).
Ook de historische burcht is een sterke sociale eenheid, zij het introvert. Zij keerde zich af van het buitengebied, want het gevaar kwam doorgaans van buiten. Dit maakt het concept van de historische burcht met buitengebied onvoldoende tot een ruimtelijke maar vooral ook sociale eenheid. Wat je dan ook ziet is dat tal van burchten c.q. vestingsteden inmiddels zijn omsloten door recente woonbebouwing. In het plan Valkenburcht richt de burcht zich dan ook, anders dan de historische burcht, nadrukkelijk op het omringende gebied. De rand van de burcht wordt daarbij ingericht als een multifunctionele zone, waar ook de hoogste dynamiek van het stedelijk functioneren plaatsvindt (dus niet in het centrum). De vormgeving en functie van de rand is daarbij uitermate belangrijk. De kracht van het beeld en de functie van de rand dient zo sterk te zijn dat een voortschrijdende verstedelijking vanuit de rand onvoorstelbaar is.

GRENSGEBRUIK

De vormgeving, voorkomende functies en het profiel van de overgang tussen stad en land is binnen het concept van een duurzame eindinrichting een essentieel element. De rand wordt daarbij als schakel, het verbindend element tussen stad en land, beschouwd en uitdrukkelijk niet als grens. Jacobs (1961) spreekt in dit verband over "the curse of border vacuums". In haar boek *The death and life of great American cities* (1961) signaleert ze dat een monofunctioneel gebruik van grenzen (zoals bijvoorbeeld autowegen) leidt tot een gebrek aan

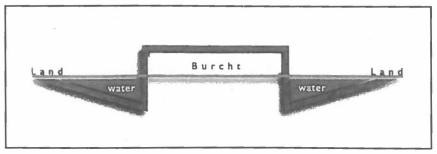

Figuur 2. De constructie van Valkenburcht in relatie tot de omgeving.

interactie tussen en daarmee onaantrekkelijke aangrenzende gebieden: "....by oversimplifying the use of the city at one place, on a large scale, they tend to simplify the use which people give to the adjoining territory too, and this simplification of use -meaning fewer users, with fewer different purposes and destinations at hand- feed upon itself". Haar voorstel zijn dan ook "...borders that could logically encourage much greater use of their perimeters" zijn.

Figuur 3. Een schets van het nieuwbouwproject Valkenburcht.

In het plan Valkenburcht is de rand daarom een van de meest hoogdynamische zones. De rand doet dienst als ontsluitingsring voor het autoverkeer, maar biedt tevens ruimte aan bomenrijen, parkjes, laad- en losplekken, terrassen, pleintjes en toegangen. Doordat de burchtrand contact maakt met het buitengebied zijn er allerlei mogelijkheden voor recreatieve functies aan het water, zowel intensief (oeverrecreatie, kanovaart) als extensief (wandelen). De verschillende functies binnen de rand krijgen een plaats binnen een breed profiel. Voor de identiteit van de Burcht is de vormgeving van de buitenste bebouwingsschil en de inpassing in het landschap van groot belang. Een bomenrij omzoomt de Burcht, met op beeldbepalende punten een zicht op de bebouwing van de Burcht, waarvoor hoge beeldkwaliteitseisen gelden.
Door het beeld en functie van de rand ontstaat er een sterk gezamenlijk belang van de bewoners van de burcht om de ruimte daaromheen open te houden. De openheid rondom de burcht is immers een essentieel onderdeel van de sociaal-ruimtelijke identiteit van de plek. Aantasting van de openheid rondom de burcht is meer dan een aantasting van ruimte. Je raakt aan de identiteit van de plek. Door deze emotionele binding met de ruimte zullen de bewoners het nooit accepteren dat de openheid wordt aangetast.

OPGAVE

Een duurzame eindinrichting van gebieden staat of valt met de sociaal-ruimtelijk betekenis die aan zowel het stedelijk als aan het aangrenzende landelijk gebied wordt gegeven.
Voor de planvorming is het daarbij van belang dat het begrip 'eenheid' tussen stad en land nader gedefinieerd en geoperationaliseerd wordt. Gezocht moet worden naar een optimum in de maat en schaal van gebieden en de mate waarin iets collectief als een eenheid wordt ervaren.
Bij het ontwerpen van nieuwe woongebieden moet daarnaast niet langer gedacht worden in termen van begrenzingen maar in termen van schakels: verbindende elementen tussen het 'groen' en 'rood'.

Een multifunctionele invulling van deze schakels vraagt bij de planvorming wel om een andere benadering van de situering van hoogdynamische activiteiten. Dat deze benadering geen afbreuk doet aan de doelstelling van een compacte stad bewijst het plan Valkenburcht. Het kan juist bijdragen aan het duurzaam instandhouden van de open ruimte in sterk verstedelijkte gebieden.

* Hans van Kempen (landschapsarchitect) en Martijn Drosten (planoloog/sociaal geograaf) zijn werkzaam bij BRO, adviseurs in ruimtelijke ordening, economie en milieu in Vught. Zij zijn betrokken geweest bij het plan Valkenburcht, het plan voor Marinevliegkamp Valkenburg (zie foto hieronder) en omgeving (maart 1999). Dit plan is opgesteld in opdracht van de gemeenten Katwijk, Valkenburg en Wassenaar.